

Відгук
24.04.2024 рр.

Голова разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.116
докторка історичних наук,
професорка Драг О.О.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.116
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка
доктору історичних наук, професору,
професору кафедри всесвітньої історії
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Оксані ДРАЧ

Відгук

офіційного опонента Реєнта Олександра Петровича, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, заступника директора з наукової роботи, завідувача відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України на дисертацію Чабана Ярослава Сергійовича «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

1. Актуальність дисертаційного дослідження.

Актуальність дисертації Чабана Я. С. зумовлена необхідністю поглибленого вивчення соціальної історії України крізь призму історії повсякденності. Звернення до повсякденного життя робітників Південної України на матеріалах Єлисаветграда 1876–1914 рр. дає змогу конкретизувати уявлення про процеси урбанізації, індустріалізації та формування робітничого середовища в регіональному вимірі. Важливість теми визначається також недостатньою розробленістю цього аспекту в українській історіографії, де переважали узагальнені соціально-економічні підходи, тоді як побут, трудові практики, дозвілля, сімейні відносини та соціальні стратегії робітників

залишалися малодослідженими. Дисертація заповнює цю прогалину та розширює розуміння повсякденного виміру модернізаційних процесів в Україні.

Безперечною перевагою роботи є те, що автор поєднав локальний історичний матеріал із ширшим макроісторичним контекстом Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Це дозволило не лише реконструювати конкретне міське робітниче середовище, а й показати механізми його формування під впливом економічних, демографічних, політичних та культурних чинників. Усе це робить тему дисертації науково своєчасною, суспільно значущою та актуальною.

2. Наукова новизна результатів дисертації.

Наукова новизна дисертації є достатньо виразною й належно сформульованою. Її визначає насамперед те, що в роботі вперше на засадах антропоцентричного підходу здійснено комплексну історичну реконструкцію повсякденного життя робітників Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. як цілісного соціокультурного явища. Уперше визначено соціально-демографічні характеристики робітничої спільноти, проаналізовано географічну репрезентацію та частку прийшлого робітництва, комплексно висвітлено вікову структуру та обраховано стратифікацію за формою найму.

Вагомим новим результатом є реконструкція виробничих і побутових практик робітництва. Автор не обмежується загальними характеристиками, а з'ясовує алгоритми працевлаштування, реальну купівельну спроможність, можливість покриття продовольчих потреб, ареали проживання робітників, стратифікацію за формою житлового забезпечення та інтенсивність маятникових міграцій. Так само важливим є відтворення соціокультурного портрета робітника на підставі фотодокументів, джерел особового походження, статистики, місцевої періодики та діловодної документації.

До нових і науково значущих висновків належить доведення того, що головною галуззю концентрації промислового робітництва міста було аграрне машинобудування, де працювала майже половина всіх робітників

Єлисаветграда. Переконливо показано поліетнічний характер робітничої спільноти, у якій українці посідали третє місце за чисельністю, а також простежено зв'язок між етнічним походженням і професійною спеціалізацією. Важливим є й висновок про переважно чоловічий і молодий характер робітничого середовища із середнім віком 25–27 років та низькою, але помітною концентрацією жіночої праці у тютюновому виробництві.

Дисертант також змістовно уточнює низку положень: географічне охоплення субрегіону Єлисаветградщини, динаміку чисельності робітництва, показники гендерного складу, рівень матеріального забезпечення, масштаби виробничого травматизму та співвідношення форм житлового забезпечення. Подальшого розвитку набули питання впливу макросередовища на формування робітничої верстви, аналіз умов праці, дисциплінарних механізмів, неформальних трудових відносин, системи медичного обслуговування й страхування, а також дозвілєвих практик. Усе це засвідчує реальний науковий внесок автора в українську соціальну історію та історію повсякденності.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні методологічних можливостей історії повсякденності, соціальної історії, мікроісторії та історичної антропології в дослідженні робітничих спільнот Півдня України. Робота формує цілісний просопографічний портрет промислового робітника Єлисаветграда, що дозволяє перейти від фрагментарного вивчення окремих аспектів робітничого буття до комплексної інтерпретації цієї верстви як соціального, економічного і культурного феномена. Особливо слід відзначити продуктивне поєднання історичного, соціологічного та соціально-психологічного інструментарію.

Практичне значення одержаних результатів не викликає сумніву. Фактологічний матеріал, основні положення та висновки дисертації можуть бути використані під час підготовки узагальнювальних праць з історії України, соціальної історії та історії повсякденності Півдня України другої половини ХІХ

– початку ХХ ст. Результати роботи доцільно застосовувати і в освітньому процесі — у нормативних та вибіркових курсах з історії України, історичного краєзнавства, історичної урбаністики, соціальної антропології, історії повсякденності, а також у підготовці семінарських занять і спеціальних курсів.

Окремо варто наголосити, що дисертація має і регіонально-краєзнавче значення. Вона істотно розширює наукові уявлення про історію Єлисаветграда / сучасного Кропивницького, вводячи до дослідницького обігу важливий масив матеріалів про трудове, побутове, дозвілсьве та родинне життя міського робітництва. У цьому сенсі робота має значення не лише для академічної історіографії, а й для формування сучасної локальної історичної пам'яті.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ступінь обґрунтованості результатів дослідження є високим. Автор спирається на репрезентативну джерельну базу, що охоплює архівні, музейні, статистичні матеріали, документи особового походження, періодику, загальноімперські законодавчі акти, мікроісторичні джерела та візуальні матеріали. Особливо цінним є використання внутрішнього діловодства підприємств і матеріалів місцевого самоврядування, що дозволило застосувати кліометричні підходи та зробити обґрунтовані висновки щодо рівня життя, доходів, травматизму, житлових стратегій та побутових умов робітництва.

Наукова достовірність дисертації забезпечується і продуманою методологічною основою. Дисертант послідовно використовує принципи історизму, системності та наукової об'єктивності, поєднує макроісторичні й спеціальні підходи, залучає інструментарій історії повсякденності, мікроісторії, історії ментальності та історичної антропології, а також застосовує проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, герменевтичний, джерелознавчо-критичний та історико-географічний методи. Такий методологічний синтез є адекватним предмету, меті та завданням дослідження.

Сильним боком роботи є логічний зв'язок між джерельною базою, дослідницькими завданнями та фінальними висновками. Висновки не виглядають декларативними, а випливають із послідовного аналізу соціальної стратифікації, трудових практик, матеріального становища, ментальних рис, житлових стратегій, дозвілля та сімейного життя робітників. На цій підставі автор переконливо реконструює просопографічний портрет промислового робітника Єлисаветграда та виділяє два етапи перебігу його повсякдення.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Дисертація засвідчує належний рівень оволодіння здобувачем методологією історичного дослідження. Чабан Я. С. продемонстрував уміння чітко поставити наукову проблему, визначити її предметно-об'єктні межі, сформулювати дослідницькі завдання, добрати адекватний інструментарій та послідовно реалізувати задум у завершеному науковому тексті. Це особливо помітно в роботі з багат шаровим матеріалом, який поєднує макроструктурні процеси з аналізом мікрорівня повсякденних практик.

Про високий рівень виконання поставленого наукового завдання свідчить і сама архітектоніка дисертації: від історіографічно-джерелознавчого та методологічного блоку автор переходить до макросередовища формування робітничої верстви, далі — до соціальної стратифікації та етнічного складу, трудового й побутового повсякдення, дозвілля та родинного життя. Така структура є логічною, внутрішньо узгодженою та спрямованою на повне розкриття теми.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях.

Основні положення дисертації пройшли належну апробацію. Окремі аспекти дослідження були представлені на міжнародній науковій конференції «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан та перспективи» (Київ, 23

травня 2025 р.) та на всеукраїнській конференції «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс» (Київ, 21 березня 2025 р.).

Повнота викладу результатів у публікаціях є достатньою. Основний зміст дисертації відображено у восьми публікаціях, з яких шість статей опубліковано у фахових наукових виданнях України з історичних наук, а дві праці — у збірниках конференцій. Тематично вони охоплюють дозвілля, макроекономічні чинники формування робітничого стану, житлові стратегії, соціально-станову структуру, реалії промислової праці, віковий профіль робітництва, становище жінок та ментальність робітників. Це дає підстави стверджувати, що результати дисертації достатньо повно представлені в науковому просторі.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу.

Структура дисертації є виваженою й логічною. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури і 67 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 359 сторінок, із них 223 сторінки основного тексту. Список використаних джерел і літератури охоплює 454 позиції джерел та 108 позицій літератури, з них 20 — іноземними мовами. Такий обсяг і композиція відповідають вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Зміст кожного розділу підпорядкований реалізації загального дослідницького задуму. Перший розділ присвячено історіографії, джерелам та методологічним засадам, другий — ролі макросередовища у формуванні робітничої верстви Єлисаветграда, третій — соціальній стратифікації та етнічному складу робітництва, четвертий — трудовому і побутовому повсякденню, п'ятий — дозвіллевій сфері та родинному життю. Така побудова забезпечує послідовне розкриття теми від загальних передумов до конкретних проявів щоденного життя робітників.

Дисертація справляє враження завершеного й самостійного дослідження. У ній сформульовано чіткі завдання, простежується їх системна реалізація, а висновки узагальнюють результати проведеного аналізу. Автор прямо зазначає, що робота містить результати власних досліджень, а використання ідей, результатів і текстів інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Під час ознайомлення з дисертацією Чабана Я. С. ознаки порушення академічної доброчесності не простежуються. На титульній сторінці роботи міститься пряма авторська декларація про те, що дисертація містить результати власних досліджень, а використання ідей, результатів і текстів інших авторів має належні посилання на відповідні джерела. Дотримання вимог академічної доброчесності в наукових публікаціях та тексті дисертації підтверджено довідкою та звітними документами про проходження автоматизованої перевірки на плагіат, виданими закладом освіти, де виконувалася дисертація.

Характер і обсяг бібліографії, широта джерельної бази, залучення різнотипних матеріалів та індивідуалізований характер викладу свідчать про самостійність наукового пошуку здобувача. У межах опрацьованого тексту відсутні очевидні ознаки академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації. Отже, дисертаційна робота та наукові публікації автора загалом відповідають вимогам академічної доброчесності.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертації, її актуальність, новизну та обґрунтованість висновків, вважаю за доцільне висловити кілька зауважень і побажань, які мають переважно дискусійний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

По-перше, назва дисертації акцентує на «робітниках Південної України», тоді як основний емпіричний матеріал стосується передусім Єлисаветграда. Такий підхід є науково виправданим, однак у тексті можна було б ще чіткіше окреслити межі репрезентативності елисаветградського матеріалу для всього південноукраїнського регіону та повніше співвіднести локальні спостереження з аналогічними процесами в інших промислових центрах Півдня.

По-друге, визначення робітників через облік фабричною інспекцією є коректним, проте в такому випадку дискусійною лишається доля значного сегменту «передпромислових» або «напівпромислових» форм праці (дрібні майстерні, частина ремісничого сектору, змішані форми зайнятості), які могли впливати на повсякденні практики, але опиняються на периферії статистичної видимості. Варто чіткіше розвести «об'єкт-робітники міської економіки» та «об'єкт-робітники інспекційного обліку», показавши наслідки цього для узагальнень.

По-третє, дисертація декларує поєднання низки підходів (позитивістського, цивілізаційного, формаційного, мікроісторичного, ментального тощо), що загалом є продуктивним для історії повсякденності. Водночас дискусійним є питання «місця» кожного підходу в загальній моделі пояснення: які питання вирішуються цивілізаційним підходом, які – формаційним і т.д.

По-четверте, робота показує зв'язок між етнічним походженням і професійною спеціалізацією, оперує частками груп (зокрема українців) та аналізує мовні практики. Дискусійним залишається питання, які саме маркери етнічності домінують у різних джерелах (самовизначення, мова, конфесійність) та як автор долає розбіжності між ними. Для кінця XIX ст. ця проблема принципова, бо категорії «етнос/національність» часто фіксувалися опосередковано.

По-п'яте, висновки автора щодо ментальності робітництва, зокрема щодо ставлення до освіти та домінування деструктивних дозвіллевих практик, видаються загалом переконливими, але могли б бути ще сильнішими за умови

більшої внутрішньої диференціації за професійним статусом, статтю, віком та етноконфесійною належністю. Це особливо важливо з огляду на доведену самим дисертантом поліетнічність і стратифікованість робітничого середовища.

Наведені зауваження мають рекомендаційний характер, відображають радше побажання до подальшого розвитку порушеної проблематики й жодною мірою не знижують наукової цінності рецензованої праці.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей.

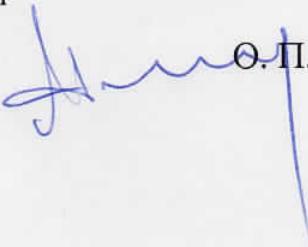
Дисертаційна робота Чабана Ярослава Сергійовича засвідчує високий рівень фахової підготовки здобувача, його здатність самостійно здійснювати науковий пошук, критично опрацьовувати значний масив джерел і літератури, використовувати сучасні методологічні підходи, формулювати аргументовані висновки та представляти результати власного дослідження у формі завершеної наукової праці. Зміст дисертації свідчить про набуття здобувачем належних теоретичних знань, дослідницьких умінь, аналітичних навичок і професійних компетентностей, необхідних для присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам.

Дисертація Чабана Ярослава Сергійовича «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)» є самостійним, завершеним, актуальним і науково обґрунтованим дослідженням, у якому розв'язано важливе наукове завдання в галузі соціальної історії, історії повсякденності та історичної урбаністики України другої половини XIX – початку XX ст. Основні положення дисертації достатньо повно відображені в наукових публікаціях автора, а сама праця виконана з дотриманням вимог академічної доброчесності.

За своїм змістом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, рівнем обґрунтованості результатів, структурою та оформленням дисертація відповідає вимогам, установленим для дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а її автор, Чабан Ярослав Сергійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії наук України,
заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу
історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії
України Національної академії наук України

О. П. Реєнт

Підпис О. П. Реєнта засвідчую:

*Членки секретар
ІІУ НАНУ*

ел.-коп.

С. Рудков